

Ivan Bernik

Spolnost v času individualizma in racionalnosti¹

POVZETEK: Sedanje spremembe spolnega vedenja v zahodnih družbah več družboslovcev obravnava kot novo seksualno revolucijo. Čeprav so med njimi razlike, vse obravnava to revolucijo povezujejo s procesi pospešene individualizacije, diferenciacije in racionalizacije spolnega vedenja. Opirajoč se na teorije modernizacije zahodnega sveta, članek ugotavlja, da so ti procesi vplivali na spreminjanje spolnega vedenja mnogo bolj dolgoročno in manj revolucionarno, kot trdijo teoretiki nove seksualne revolucije. To ugotovitev podpirajo tudi empirične raziskave spolnega vedenja, ki kažejo, da je večina sprememb na področju spolnosti postopnih in dolgoročnih. Z vidika teh argumentov se zdi teza o novi seksualni revoluciji neprepričljiva tako teoretsko kot empirično.

KLJUČNE BESEDE: spolno vedenje, modernizacija, individualizem, racionalnost, diferenciacija

1 Nova seksualna revolucija?

Za uspešne revolucije naj bi bilo značilno, da so njihovi rezultati najprej sprejeti z množičnim navdušenjem, kmalu pa se začne pojavljati in krepiti prepričanje o zgrešenih ciljih, neželenih stranskih učinkih in visokih stroških revolucionarnih sprememb (Szotompka 1994: 319). S tega vidika bi bilo spremembam, ki so se na področju družbene organiziranosti spolnosti zgodile v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, težko odrekati revolucionarno naravo. Te spremembe so bile pri njihovih pobudnikih in »udeležencih« najprej slavljene kot uresničevanje ideala svobodne ljubezni v svobodni družbi (pri nasprotnikih pa, razumljivo, zavračane kot družbeno razdiralne). Toda že sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja je prevladal občutek, da je spolna revolucija mrtva in da se celo krepijo »protirevolucionarne sile« (McLaren 1999: 193–218). Ta občutek je bil močno pretiran odziv na povesakdanjenje sprememb, ki so jih prinesla šestdeseta leta. Vendar pa z vidika običajnega poteka revolucij nagla smrt seksualne revolucije

1. Članek je rezultat raziskovanja v okviru projektov »Življenjski slog, stališča, zdravje in spolnost« (2008–2011, nosilka Irena Klavs, IVZ RS) in »Intimni življenjski stili študentov in študentk v Sloveniji« (2009–2012, nosilka Tina Kogovšek, UL FDV). Obe raziskavi financira Agencija za raziskovalno dejavnost RS. Avtor se zahvaljuje za pripombe anonimna recenzentoma ter Tini Kogovšek, Romanu Kuharju in Alenki Švab.

ni bila nič presenetljivega, saj je bilo pričakovati, da bodo visokim pričakovanjem o »osvoboditvi« spolnosti sledila močna razočaranja.

Toda seksualne revolucije imajo očitno posebno logiko in dinamiko. O tem pričajo teoretske razprave o spreminjanju spolnosti v zahodnem svetu, ki so se pojavile v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja. Protagonisti teh razprav (prim. Bauman 1999, 2003; Dannecker 2003; Giddens 2000; Sigusch 1998, 1998a, 2001) skoraj enoglasno – a z različnimi argumenti – dokazujejo, da na področju spolnosti v zahodnih družbah ni več porevolucionarnega zatišja. V tem pogledu je reprezentativna teza V. Siguscha, da se je v zahodnih družbah konec dvajsetega stoletja sprožila »neoseksualna revolucija« (1998a: 4–7), tj. »proces razgradnje in preoblikovanja spolnosti, ki ustvarja doslej neimenovane ali pa celo nepoznane razsežnosti, intimne odnose in fragmente spolnosti« (Sigusch 1998: 334). Po njegovem mnenju naj bi ta proces imel pomembnejše dejanske in simbolne posledice, kot jih je imela seksualna revolucija v šestdesetih letih.

Tudi če naj bi nova seksualna revolucija po pomembnosti zasenčila svojo zgodovinsko predhodnico, ni mogoče spregledati, da so bile spremembe v šestdesetih letih mnogo bolj očitne, kot so današnje. Medtem ko je imela »prva« seksualna revolucija prepoznavne akterje in ideologe ter je bila povezana z odkritimi družbenimi konflikti (Judt 2007: 447–480), ima tokratna vse značilnosti tihe revolucije. Zdaj velike spremembe potekajo za hrbti akterjev, zato brez družboslovnih analiz, ki razkrivajo očem nevidno, sploh ne bi vedeli, da spet živimo – vsaj na področju spolnosti – v revolucionarnih časih.

Ta članek bo izhajal iz predpostavke, da teza o novi spolni revoluciji zasluži analitično pozornost, ker govori o zelo »neverjetnih« družbenih spremembah. Njihova neverjetnost, kot je bilo že nakazano, je dvojna. Najprej časovna, saj je razmak med obema seksualnima revolucijama presenetljivo majhen. Druga neverjetnost pa se nanaša na neopaznost teh domnevno velikih sprememb. Presenetljivo je, da je zavest o procesih »razgradnje in preoblikovanja spolnosti« omejena na majhen krog družbenih teoretikov in – po zaslugi njihovih objav – na del družboslovne javnosti. Zato se zdi potrebno osvetliti ključne teoretične in empirične argumente, na katerih temeljijo razprave o novi seksualni revoluciji. V prvem delu članka bomo skušali dognati, v čem te razprave vidijo revolucionarnost sedanjih sprememb organiziranosti spolnosti v zahodnih družbah. Ker novo seksualno revolucijo praviloma obravnavajo kot radikalizacijo modernizacije spolnosti, ki je bila dosežena že s prvo spolno revolucijo v šestdesetih letih, nas bo posebej zanimalo, ali so sedanje spremembe nadaljevanje in poglobljanje te modernizacije ali pa njeno preseganje. Če so spremembe – kot sugerira govor o novi revoluciji – preseganje modernosti, potem ni mogoče zaobiti vprašanja, kako je nova spolna revolucija povezana s spremembami na drugih družbenih področjih. Natančneje, ali je ta revolucija osameli družbeni pojav ali pa je povezana s korenitimi spremembami na drugih družbenih področjih. Na rezultate razprave o teh vprašanjih bomo v drugem delu članka navezali vprašanje o relevantnosti ideje o novi spolni revoluciji za razumevanje spreminjanja spolnega vedenja v postsocialističnih družbah. Zanimalo nas bo, ali se je v družbah, kjer se je pred dvema desetletjema na skoraj vseh družbenih področjih nepričakovano sprožila korenita »zamudniška modernizacija«, sočasno začelo

tudi spreminjanje družbene organiziranosti spolnosti, ki ima vsaj nekatere značilnosti nove seksualne revolucije. Na temelju teh analiz bomo skušali v sklepnem delu članka presoditi, ali je teza o novi spolni revoluciji teoretsko prepričljivo argumentirana in podprta z rezultati empiričnih analiz ali pa je le lep primer »trendovske« akademske retorike, ki predvsem skuša povečati odmevnost znanstvenih objav.

2 »Čisto razmerje« v družbi pozne modernosti in »čisti užitek« v postmodernej družbi

Ker nas zanimajo le tipični argumenti, na katerih temelji teza o novi seksualni revoluciji, se bomo omejili na analizo Giddensovega dela o preobrazbi »spolnosti, erotike in ljubezni v sodobnih družbah« (Giddens 2000), ki je bilo prvič objavljeno leta 1992, in na nič manj odmevno Baumanovo razpravo o »postmodernih uporabah seksa« (Bauman 1998). Ti razpravi izhajata iz zelo različnih teoretskih predpostavk in dobro ponazarjata vsebinski razpon debat o novi spolni revoluciji, hkrati pa sta si v marsičem tudi podobni.

Giddensova razprava se nanaša na »razmeroma nedavno obdobje modernih družb« (2000: 36), ki ga avtor opredeljuje kot visoko oziroma pozno modernost. Po tem pojmovanju zahodne družbe kljub hitrim spremembam še vedno ostajajo moderne družbe, se pa njihove moderne lastnosti radikalizirajo in posplošujejo. To pomeni, da njihove temeljne značilnosti ostajajo – če se opremo na široko sprejeto definicijo modernosti – individualizem, diferenciacija, racionalnost, ekonomizem in težnja h globalizaciji (Sztompka 1994: 71–74). V središču spreminjanja spolnosti v teh družbah je po Giddensu proces demokratizacije intimnega življenja, ki vključuje visoko stopnjo individualizacije, odsotnost kakršnekoli prisile, komunikacijsko odprtost ter vzajemno partnersko odgovornost in zaupanje (2000: 190–193). Tako kot na drugih področjih visokomodernih družb je podlaga teh sprememb naraščajoča refleksivnost družbenega delovanja (Giddens 1991: 33). Interakcijski okvir, v katerem poteka demokratizacija intimnosti, je »čisto razmerje (pure relationship)«. Zanj je značilno, da »dva stopita v družabni stik zaradi stika samega, zaradi tistega, kar vsaka oseba lahko dobi iz druženja z drugo osebo, in ki traja le, če obe strani menita, da je obojestransko zadovoljivo« (Giddens 2000: 64). Vzpostavljanje in vzdrževanje čistega razmerja temelji na »sotočni ljubezni«. Ta »dejavna, odvisna ljubezen« (Giddens 2000: 67) motivira partnerja k vzajemnim prizadevanjem za ohranjanje partnerske zveze, vendar le, dokler sodita, da so njuna prizadevanja ustrezno poplačana. Zato je vsaka partnerska zveza izpostavljena neprestanemu odločanju o njeni perspektivnosti.

Spremembe v partnerskih zvezah, ki so »zares revolucionarne v najglobljem smislu« (Giddens 2000: 9), vključujejo tudi korenite spremembe družbene organiziranosti spolnosti. Želja po zadovoljujoči spolnosti je eden ključnih motivov za stopanje v partnersko zvezo, njeno ohranjanje pa je odvisno predvsem od tega, ali si »partnerja dajeta medsebojni spolni užitek« (Giddens 2000: 243). Pomembnost vzajemnih spolnih užitkov v partnerski zvezi narašča predvsem zato, ker zunanji dejavniki stabilizacije zveze postajajo vse manj pomembni. Tako je spolnost močnejše in pristnejše kot kadar-

koli prej umeščena v intimno partnersko zvezo. To velja celo za morebitno spolnost zunaj partnerske zveze, saj je »spolna ekskluzivnost /.../ pomembna toliko, kolikor se to obema partnerjema zdi zaželeno ali bistveno (Giddens 2000: 69). Sicer so še vedno možni spolni užitki, ki niso zasidrani v partnerski zvezi, vendar pa so ljudje, ki iščejo »razburljivosti v svetu odprtih spolnih možnosti /.../, le nedomiselnih kontrarevolucionarji« (Giddens 2000: 90).

Giddensova razprava je bila poleg odobravanja deležna tudi kritičnih komentarjev (npr. Jamieson 1998: 32–42; Švab 2000), vendar jih ne bomo obravnavali, saj smo jo povzeli le zaradi primerjave z Baumanovo razpravo o spreminjanju spolnosti v postmoderni družbi. Njegova izhodiščna teza je še bolj jasna kot Giddensova: »V svoji postmoderni verziji je spolna aktivnost ozko usmerjena na orgazemske učinke; ne glede na njene konkretne namere in namene se postmoderna spolnost suče okrog orgazma« (Bauman 1999: 24). Po njegovem so se v postmodernih družbah temeljne sestavine človeške spolnosti, tj. reprodukcija človeške vrste, eroticizem (doseganje spolnih užitkov) in ljubezen (vzpostavljanje in ohranjanje na spolnosti temelječih intimnih vezi), povsem ločile in osamosvojile. V teh družbah spolni užitek ni več povezan niti z reprodukcijo niti z ljubeznijo (Bauman 1999: 21).

Tako kot Giddens tudi Bauman ugotavlja, da je »erotična revolucija« (Bauman 1999: 25) sestavni del preobrazbe sodobnih zahodnih družb in kultur. Najpomembnejša kulturna značilnost postmodernih družb, ki je tesno povezana s spreminjanjem spolnosti, je po Baumanu na sedanost omejeno doživljanje časa. Pri spolnih aktivnostih ta perspektiva favorizira takojšnje užitke na račun odloženih in spodbuja osamosvojitve užitkov od drugih vidikov spolnosti. Druga značilnost postmodernega obdobja je naraščajoča fluidnost in prilagodljivost osebnih identitet. Spremembe na področju spolnosti so del tega procesa, saj je prostolebdeče iskanje spolnih užitkov in z njim povezana fleksibilizacija spolnih identitet »nadvse ustrezna podpora identiteti, ki je – tako kot vsi postmoderni kulturni proizvodi – preračuna na 'maksimalni učinek in takojšnjo zastaranje'« (Bauman 1999: 27). Tretja družbena okoliščina, ki vpliva na vsebino erotične revolucije, pa je »hitro siromašenje človeških odnosov, ki sta jim odvzeta intimnost in emocionalnost« (Bauman 1999: 31). V družbi, ki favorizira krhke in na preudarku temelječe odnose, nista presenetljiva ločitev eroticizma od partnerskih zvez ter njegova podvrženost »estetiskim merilom močnih izkušenj in čutne potešitve« (Bauman 1999: 32).

Vendar pa svoboda pri iskanju spolnih užitkov, ki lahko vključuje prefinjenost pri njihovem ustvarjanju in prejetanju, ne prinaša potešitve, saj doseženi užitek zbuja le željo po novem, še višjem užitku. Tako kot na mnogih drugih področjih postmodernih družb so ljudje tudi v spolnosti nepotešeni iskanci užitkov, saj »nobena uresničena spolna izkušnja ni resnično zadovoljujoča in ne odpravlja potrebe po nadaljnjem učenju, vadbi, izpopolnjevanju, iskanju nasvetov ter po receptih, zdravih ali pripomočkih« (Bauman 1999: 24). Poleg tega se individualna svoboda pri iskanju spolnih užitkov prej ko slej sreča z zahtevo (ki je samo druga plat te svobode), da spolnih partnerjev ni dovoljeno obravnavati kot objekte. Svoboda pri iskanju užitkov je omejena s svobodo drugih. S tem pa »nasprotujoči si kulturni signali prikrito spodkopavajo tisto, kar odkrito slavijo in spodbujajo« (Baumann 1999: 32).

Medtem ko je v Giddensovi visoki modernosti spolni užitek zasidran v partnerski zvezi, se je v Baumanovi postmoderni družbi dokončno iztrgal iz tega okvira in zaživel tvegano samostojno življenje. Za Giddensa so moralno legitimni le spolni užitki, ki so doseženi ali pa vsaj dogovorjeni v partnerski zvezi. Stremljenje za čistimi užitki je zanj »kontrarevolucionarno«, saj spodkopava možnost, da bi družbe visoke modernosti (tudi) na področju intimnosti in spolnosti uresničile svoje egalitarne in demokratične potenciale. Kar je za Giddensa kontrarevolucionarno, je za Baumana »revolucionarno«, vendar le v tem smislu, da je postmoderna družba z ločitvijo spolnih užitkov od partnerskih zvez (tudi) na področju spolnosti prekinila s tradicijo moderne. S tem je spolnost dokončno odčarana, saj postmoderna erotična revolucija ne pomeni uresničitve nobene od »civilizacijskih« vrednot, kot so demokracija, enakost ali avtentična komunikacija, ljudi pa pri iskanju spolnih užitkov postavlja pred večje negotovosti in dileme kot kadarkoli prej.

Čeprav primerjava Giddensove in Baumanove razprave razkriva predvsem razlike, so opazne tudi nekatere podobnosti. Ne le v Baumanovi, ampak tudi v Giddensovi razlagi nove seksualne revolucije nastopajo domiselni »iskalci in zbiralci čutnih užitkov«, saj je obstoj »čistega razmerja« odvisen predvsem od tega, ali ga partnerja ocenjujeta kot obojestransko zadovoljujočega, spolni užitki pa so najpomembnejša dobrina, ki si jo partnerja izmenjujeta. S tega vidika so partnerske zveze predvsem legitimni okvir za »čisto menjavo« užitkov. Zato se zdi, da je Bauman bliže resnici kot Giddens, ko trdi, da sodobne partnerske zveze bolj kot na sotočni ljubezni temeljijo na »sotočnih interesih« (Bauman 2003: 25). Vendar pa se njuni razlagi močno razlikujeta v razumevanju optimalnega načina doseganja spolnih užitkov. Za Baumana je spolnost, ki je osvobodena čustvenih vezi (tj. epizodični spolni stiki), najboljši način za virtuosno, vendar brezkončno iskanje užitkov, za Giddensa pa je optimalni okvir za stopnjevanje spolnih užitkov »demokratična« partnerska zveza, v kateri je spolnost ključna sestavina partnerske komunikacije. Vendar menjava spolnih užitkov ni vedno zagotovilo trdnosti partnerske zveze. Ker je zelo verjetno, da vsaj ena stran v »čistem razmerju« spozna, da nova zveza ponuja potencialno ugodnejšo menjavo, so te partnerske zveze bolj ali manj epizodične.

Bauman in Giddens se torej ujemata predvsem v trditvi, da organiziranost spolnosti v sodobnih zahodnih družbah predpostavlja preudarne posameznike, ki skušajo s čim manjšimi stroški doseči čim večje užitke in ki v partnerskih zvezah vztrajajo le, dokler te izpolnjujejo njihova pričakovanja. To pa pomeni, da družbene in kulturne strukture individualnim preferencam in interesom postavljajo malo omejitev. Omejitve, ki so pri iskanju spolnih užitkov vendarle ostale, so povezane z normo, ki od spolnih partnerjev zahteva vzajemno spoštovanje enakopravnosti in avtonomije. Ta norma »eksplicitno prepoveduje obravnavanje drugega iskalca užitkov kot spolni objekt« (Bauman 1999: 32). Zato o načinih doseganja spolnega užitka in modalitetah partnerskih odnosov lahko odloča le pogajanje med enakopravnima spolnima partnerjema.

Čeprav Bauman in Giddens poudarjata, da je za sodobno spolnost značilna visoka izbirnost in raznovrstnost, pa se njuni analizi iztečeta v dokaj ekskluzivistična idealnotipska orisa visokomoderne oziroma postmoderne spolnosti, ki v marsičem spodbijata

trditev o izbirstnosti in raznovrstnosti. Spremembe po njunem tečejo le v eni smeri – bodisi k prevladi »čistega užitka« ali pa k uveljavljanju spolnosti kot ključne sestavine »čistega razmerja«. Z našega vidika je bolj pomembno njuno soglasje, ki se skriva za namerno poudarjenimi razlikami, tj. soglasje o tem, da sta v središču spreminjanja spolnosti v sodobnih zahodnih družbah individualizacija in racionalizacija spolnega delovanja. To soglasje namreč odpira vprašanje, ki je pomembno za razumevanje temeljnih značilnosti nove seksualne revolucije. Če upoštevamo dejstvo, da sta individualizacija in racionalizacija igrali odločilno vlogo v modernizaciji zahodnoevropskih družb, se je treba vprašati, zakaj sta ta dva procesa – kot soglašata Bauman in Giddens – šele proti koncu dvajsetega stoletja dobila odločilni vpliv na organiziranost spolnosti v teh družbah.

3 Spolnost v modernosti, moderno v spolnosti

Odgovora na vprašanje, s katerim smo sklenili prejšnji razdelek, ni treba iskati v razpravah o visokomodernih ali postmodernih družbah, pač pa ga je mogoče najti v klasičnih socioloških analizah modernizacije zahodnih družb. Procesi individualizacije, racionalizacije in pluralizacije življenjskih sfer so teme, ki jih je v učbeniškem jeziku mogoče označiti za Marxove, Durkheimove in Webrove.

Individualizacija je predvsem Durkheimova tema. Strukturni temelji tega procesa so po njegovi razlagi v naraščajoči družbeni delitvi dela, ki vpliva na slabitev pripisanih in močnih družbenih vezi, hkrati pa spodbuja posplošitev družbenih vrednot in norm ter slabitev družbene kontrole. Na kulturni ravni se ta premik najbolj razločno kaže v postopni zamenjavi restriktivnih družbenih norm z abstraktnim »kultom človeka« (Durkheim 1992: 48; prim. Lukes 1988: 156–158), ki prepoveduje obravnavanja drugih in celo samega sebe kot objektov. Po Marxu je individualizem hkrati predpogoj in rezultat utrjevanja kapitalistične ekonomije (Marx 1968: 49). Ne le blagovna ekonomija, ampak tudi njej ustrezna organizacija drugih družbenih področij predpostavljata in utrjujeta formalno svobodo posameznikov. Ta proces vključuje razpad skupnostnih vezi in prevlado družbenih odnosov, za katere ni značilno nič drugega »kot goli interes, kot brezčutno 'plačilo v gotovini'« (Marx in Engels 1971: 591). Na podoben način je individualizem tudi Webrova tema, saj tudi on ugotavlja njegovo povezanost z vzponom kapitalizma, vendar vire individualizma vidi predvsem v kulturnih spremembah, ki so vplivale ne nastanek »etike kapitalizma« (Weber 1988: 166–208).

Čeprav so sociološki klasiki individualizem vrednotili kot civilizacijski dosežek, niso spregledali njegovih senčnih plati. Durkheimove analize kažejo, da je vzpon individualizma povezan s slabljenjem družbene solidarnosti. »Kult človeka« ljudem sicer nalaga spoštovanje avtonomije in dostojanstva interakcijskih partnerjev in samih sebe, vendar pa zaradi svoje abstraktnosti in neprisilne narave pogosto ne more preprečiti »ekscesivnega individualizma« (Huges in sod. 1995: 175), ki se kaže v racionalnem in egoističnem delovanju.² Povezanost individualizma in racionalnosti je še bolj

2. Na krhkost družbene solidarnosti, ki temelji na »kultu človeka«, prepričljivo opozarjajo Durkheimove analize razširjenosti in pogostosti anomičnih in egostičnih stanj v modernih družbah (prim. Durkheim 1992).

poudarjena pri Webru (1988: 204), ki ugotavlja, da je racionalni življenjski slog »ena izmed konstitutivnih sestavin /.../ moderne kulture«. Za Marxa pa so – v družbah z neenako razporeditvijo virov družbene moči – formalna enakost in na njej temelječi pogodbeni odnosi le fasada, za katero poteka prisvajanje »tujega dela brez menjave, toda z videzom menjave« (Marx 1968: 92). Povezanost formalne osebne svobode in neenake menjave naj ne bi bila značilna le za javne družbene sfere, ampak tudi – kot kaže Engelsova (1975: 278) analiza »moževega gospostva nad ženo v moderni družini« – za svet intimnih vezi.

Ugotovitev, da sta individualizacija in racionalizacija človeškega delovanja dolgoročna trenda, ki sta bila in sta še vedno v središču modernizacije zahodnih družb, spada med redka soglasja v sociologiji. Vendar se zdi, da to soglasje ne velja za družbeno organiziranost spolnosti, saj med vodilnimi raziskovalci – kot kaže tudi prejšnji razdelek – prevladuje stališče, da se je spolnost začela pospešeno modernizirati šele v drugi polovici dvajsetega stoletja. Zato se ni mogoče izogniti vprašanju, zakaj se je to družbeno področje začelo »revolucionarno« spreminjati šele, ko je bila večina drugih področij že zdavnaj modernizirana. Na to vprašanje bomo skušali odgovoriti na dva načina. Prvi odgovor se bo opiral na rezultate empiričnih raziskav spolnega vedenja in spolne morale, ki so v teoretskih študijah le redko upoštevani, pri drugem odgovoru pa bomo izhajali iz teorije sistemske diferenciacije modernih družb, ki vključuje idejo, da imajo v teh družbah posamezna življenjska področja, vključno s spolnostjo, vse večjo samostojnost in zato tudi vse bolj samosvoj, od drugih področij razmeroma neodvisen način spreminjanja.

Za teoretske razprave o spreminjanju spolnosti ne velja le ugotovitev, da je »obilje razmišljanj in razprav o spolnem vedenju v izrazitem nasprotju s pomanjkanjem zanesljivih empiričnih dokazov« (Johnson in dr. 1994: 1), ampak tudi, da se ti dokazi celo tedaj, ko obstajajo, redko in le deloma upoštevajo.³ Se pa v teoretskih razpravah presenetljivo pogosto nereflktirano upoštevajo stereotipne popularne predstave o spolnosti v sodobnih družbah. Poleg tega so te razprave pogosto obarvane s predstavami o zaželeni (»dobri«) družbeni organiziranosti spolnosti. Baumanovo idejo, da se postmoderna spolnost »suče okrog orgazma«, bi v manj prefinjeni verziji lahko srečali v popularnih medijskih upodobitvah spolnosti, v empiričnih raziskavah pa bi zanjo težko našli nesporno podporo. Giddens pa ne skriva, da se njegova opredelitev »čistega razmerja« mnogo bolj kot na rezultate raziskav opira na predstavo o družbeno zaželeni enakopravni, demokratični in avtentični spolni komunikaciji.

Z našega vidika je zanimivo, da ima tako v Baumanovi kot Giddensovi razpravi pomembno vlogo implicitna predpostavka, da je za spolno vedenje v sodobnih zahodnih družbah značilna skoraj neomejena inovativnost pri iskanju spolnih užitkov, medtem

3. Tako Baumanova kot Giddensova razprava sta »zgledna« primera podcenjevanja teh raziskav, saj med viri, na katere se opirata, ni nobene sistematične empirične raziskave spolnega vedenja. Zato tudi ni presenetljivo, da njuni razpravi ne upoštevata vpliva HIV/aida na spreminjanje spolnega vedenja, čeprav je bila v zadnjih dveh desetletjih in pol ta tema v središču raziskovanja spolnega vedenja.

ko naj bi bila za »predmoderno« spolnost značilna visoka skladnost med restriktivno spolno kulturo in spolnim vedenjem. Ta predpostavka je problematična, ker vključuje prepričanje, da je bila restriktivna spolna morala vedno učinkovita pri »discipliniranju« spolnih želja in vedenja. Iz tega prepričanja izvira delitev na družbeno ukročeno in razmeroma nespremenljivo »predrevolucijsko« spolnost (do šestdesetih let prejšnjega stoletja) in neukročeno »porevolucijsko« spolnost. Ko se je spolnost slednjič iztrgala iz okov tradicionalne morale, naj bi nenadoma postala področje človeške inovativnosti par excellence, kjer se dogajajo neprestane revolucije.

Empirične raziskave bolj zavračajo kot potrjujejo takšno razlikovanje med spolnim vedenjem pred »seksualnimi revolucijami« in po njih. Odmevnost prve obsežne raziskave spolnega vedenja, ki je bila opravljena sredi dvajsetega stoletja v ZDA (prim. Kinsey 1948), je bila močno povezana z dejstvom, da je opozorila na neskladje med prevladujočo restriktivno spolno moralo in dejanskim spolnim življenjem. Ta raziskava je, podobno kot druge manjše raziskave iz istega časa (Ericson in Steffen 1999: 14–35 o ZDA; Schmidt 2004: 154–156 o Nemčiji), pokazala, da je bilo »predrevolucijsko« spolno življenje mnogo bolj pestro in inovativno, kot so dopuščale prevladujoče družbene predstave o spodobni spolnosti. Še več, nezanemarljiv del spolnega vedenja je bil glede na prevladujočo spolno moralo izrazito devianten.

Tudi novejše empirične raziskave kažejo, da se spolno vedenje praviloma spreminja postopoma. Po ugotovitvah doslej najtemeljitejše raziskave spolnega vedenja v ZDA je »tako imenovana seksualna revolucija v šestdesetih letih /.../ verjetno bolj družbeni konstrukt kot oznaka za takratne spremembe v spolnih praksah, saj podatki kažejo evolucionarno naravo teh sprememb« (Laumann in dr. 1994: 542). Čeprav so avtorji nedavne nemške raziskave svoje ugotovitve povzeli v modnem jeziku revolucij, vendarle poudarjajo, da so bile spremembe v šestdesetih letih le uvod v številne nadaljnje spremembe. Prvo seksualno revolucijo sta po njihovih ugotovitvah v osemdesetih letih dopolnili »revolucija v odnosih med spoloma«, na začetku novega tisočletja pa »partnerska in družinska revolucija« (Schmidt in sod. 2006: 154). Podoben potek sprememb je pokazala tudi kvalitativna raziskava spolnih življenjskih stilov treh generacij na Finskem: »Medtem ko je starejša generacija spolnost interpretirala kot dolžnost in naslado, jo je srednja generacija (tj. generacija spolne revolucije, op. I. B.) doživljala kot obvezni vir užitkov, mlajša pa kot sredstvo samouresničitve« (Haavio-Mannila in dr. 2002: 195). Empirične raziskave tudi kažejo, da je v spolnem vedenju več stalnosti in predvidljivosti, kot bi bilo mogoče soditi po popularnih predstavah o spolnosti kot področju neomejene svobode in užitkov, pa tudi po teoretskih razpravah o »seksualnih revolucijah«. Avtorji pravkar omenjene ameriške raziskave ugotavljajo, da javne predstave o izjemno pestrem spolnem življenju Američanov nimajo »skoraj nobene zveze z resničnostjo« (Michael in sod. 1995: 1). To velja tudi za odnos med teoretskimi razpravami in rezultati empiričnih raziskav, saj podatki kažejo, da »resnično življenje ni tako vznemirljivo« (Schmidt 1998: 237), kot ga prikazujejo idealnotipske podobe sodobne spolnosti.

Z našega vidika so rezultati empiričnih raziskav zanimivi, ker relativizirajo trditev, da se je spolnost v zahodnih družbah modernizirala mnogo kasneje kot druga družbena

področja. Citirane raziskave kažejo, da se modernizacija spolnosti ni začela s »seksualno revolucijo« v šestdesetih letih, ampak mnogo prej, spreminjanje spolnega vedenja in morale pa je bilo razmeroma kontinuirano in zato vsaj deloma sinhronizirano z drugimi družbenimi spremembami. Pač pa je spreminjanje spolnega vedenja – v primerjavi s spremembami na drugih družbenih področjih – dolgo potekalo v zakulisju restriktivne javne spolne morale, torej dokaj neopazno. Zato je »revolucija« v šestdesetih letih manj pomembna kot mejnik v spreminjanju obrazcev spolnega vedenja, bolj pa kot premik v družbenih predstavah in javnem govoru o spolnosti.⁴

Drugo razlago razkoraka med dinamiko spreminjanja spolnega vedenja in drugih družbenih področij je možno opreti na sistemsko teorijo modernih družb. S systemskega vidika je za moderne družbe značilna pospešena funkcionalna diferenciacija, ki se izraža v funkcionalni specializaciji in osamosvajanju posameznih družbenih podsistemov, npr. politike, morale in ekonomije (Willke 1993: 28–55). To vodi k nastajanju družbe »brez vrha in brez centra« (Luhmann 1981: 22), za katero naj bi bila značilna nezmožnost kateregakoli od podsistemov, da bi obvladoval in usmerjal dogajanje v drugih družbenih podsistemih oziroma v celotni družbi. Zato se posamezni deli družbe spreminjajo dokaj nesinhronizirano, tj. razmeroma neodvisno drug od drugega in v skladu s svojimi specifičnimi značilnostmi.

Na splošno bi bilo mogoče trditi, da je osamosvajanje družbenih podsistemov potekalo hitreje v javnih (npr. ekonomiji, politiki, umetnosti) kot v zasebnih družbenih sferah (npr. družini, partnerskih odnosih in spolnosti). Spolnost in na spolnosti temelječi partnerski odnosi so prepričljiv dokaz za neuskaljeno modernizacijo posameznih družbenih področij, saj je bilo (ne)spreminjanje »spolnega podsistema« dolgo zaznamovano z močnim vplivom drugih družbenih podsistemov, zlasti politike in religije.⁵ Spolnost zato spada med družbena področja, ki so – kot kažeta tudi razpravi Baumana in Giddensa – svojo sistemsko avtonomijo dobila razmeroma pozno, vendar pa je zgodovina osamosvajanja spolnosti v zahodnih družbah mnogo daljša, postopna in bolj zapletena, kot dopuščajo trditve o zapoznelem, a revolucionarnem spreminjanju tega področja.

Vendar pa modernizacijskih sprememb na področju spolnosti, še zlasti bolj opaznih, ni mogoče pojasniti zgolj s spontanim funkcionalnim osamosvajanjem. Te spremembe so bile tudi posledica aktivnosti družbenih skupin, ki so si prizadevale za spremembe v družbeni organiziranosti spolnosti. Čeprav so te skupine vplivale ne spremembe že v času pred »spolno revolucijo«, pa zlasti sprememb od šestdesetih let prejšnjega stoletja ni mogoče razumeti brez upoštevanja vloge družbenih gibanj, najprej tistih, ki so koreninila v različnih mladinskih subkulturah, kasneje (od osemdesetih let) pa zlasti

4. S tega vidika se zdi utemeljena trditev, da je bila »spolna revolucija« v šestdesetih letih »najverjetneje privid velike večine ljudi, mladih in starih« (Judt 2007: 453).
5. »Do začetka šestdesetih let so oblasti v vsej Zahodni Evropi (z delno izjemo Skandinavije) čvrsto in skoraj represivno nadzorovale zasebne zadeve državljanov. Homoseksualnost je bila skoraj povsod nezakonita in strogo kaznovana. /.../ Splav je bil nezakonit v večini držav. Celo kontracepcija je bila v nekaterih katoliških državah v navzkrižju z zakonom, čeprav so jo v praksi pogosto dopuščali« (Judt 2007: 428).

feminističnih, gejevskih in lezbičnih (McLaren 1999: 173–192). Zato je utemeljena trditev, da je spreminjanje strukture zahodnih družb zgolj omogočilo spremembe ne področju spolnosti, sprožile in usmerjale pa so jih aktivnosti ljudi – na kolektivni in namerni ravni predvsem družbena gibanja, na individualni in spontani ravni pa kreativnost v vsakdanjem spolnem vedenju. Pri družbenih okoliščinah, ki so vplivale na spreminjanje spolnega vedenja, je treba omeniti tudi kemična kontracepcijska sredstva, ki so v večini zahodnoevropskih držav v šestdesetih letih postala splošno dostopna. Podobno je mogoče obravnavati tudi HIV/aids, ki je sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja na področje spolnih izbir vnesel nepričakovane omejitve.

Razlagi »zapoznele« modernizacije spolnosti v zahodnem svetu, ki smo jih obravnavali v tem razdelku, opozarjata, da je treba upoštevati tako vidno (tj. družbeno odmevno) kot tudi manj vidno plat spreminjanja spolnosti. Vidnejše spremembe so se dogajale predvsem v zadnjih petdesetih letih, zato se pogosto zdijo revolucionarne. Manj vidno plat spreminjanja spolnosti pa razkrivajo – kot smo skušali pokazati v prejšnjih odstavkih – empirične raziskave spolnega vedenja in spolne morale. Iz njih je mogoče razbrati (v tem pogledu izstopajo zlasti Kinseyjeve raziskave), da je bilo spolno vedenje tudi v času pred »seksualno revolucijo« bolj dinamično in domiselno, kot so dopuščale takratne javne predstave o »spodobni« spolnosti, in da je vsaj manjši del prebivalstva s svojim eksperimentalnim odnosom do spolnosti pripravljal pot za obsežne spremembe.

4 Moderna spolnost ali moderne spolnosti?

S pomočjo sistemske teorije modernizacije je spreminjanje spolnosti v zahodnoevropskih družbah možno opisati kot dolgotrajen proces dvojne diferenciacije. En vidik tega procesa je bilo postopno osamosvajanje spolnosti od pokroviteljstva drugih družbenih področij. Najbolj je bilo to očitno pri slabljenju vpliva religije in nastajanju sekularne spolne morale, mnogo bolj subtilno pa je bilo njeno osamosvajanje od političnih in ekonomskih vplivov. Tako se je področje spolnosti – podobno kot druga družbena področja – postopoma izoblikovalo kot samoreferenčno področje, ki je organizirano po lastni logiki in je sposobno absorbirati ter predelati zunanje vplive v skladu s to logiko (Sigusch 2001: 52–53). Pojma prostolebdeča spolnost in »čisto razmerje«, ki ju Bauman in Giddens postavljata v središče svojih analiz, vsak na svoj način kažeta na samoreferenčno organiziranost spolnosti v sodobnih družbah. Podobno idejo vsebuje tudi pojem dogovorna spolnost, saj poudarja, da sodobna spolnost ne priznava nobene druge omejitve kot soglasje spolnih partnerjev.

Drugi vidik sistemskega spreminjanja spolnosti je njena notranja diferenciacija. Za spolno vedenje v zgodnjih modernih družbah je bilo značilno, da je bilo razmeroma uniformno (vendar pa mnogo manj, kot je predpostavljala javna spolna morala). Družbene okoliščine, ki so omogočile vzpon individualizma (tudi) na področju spolnosti, so odprle možnost vse večje izbirnosti v spolnem delovanju in s tem pospešeno diferenciacijo spolnih življenjskih stilov. Z Baumanovimi pojmi bi notranjo diferenciacijo spolnosti lahko opisali kot ločitev reproduktivne plati spolnosti, ljubezni in spolnega užitka. Z

osamosvojitvijo teh sestavin spolnosti se niso pojavile le možnosti prevlade ene od njih nad preostalima, ampak tudi različni načini njihovega sožitja. Zato je utemeljena trditev, da je za moderno spolnost značilna »kakofonija možnosti« (Weeks v Schmidt 1998: 227). To ne velja le za heteroseksualno, ampak tudi za homoseksualno in biseksualno spolnost, saj se možnosti in dileme, s katerimi se v svojem spolnem življenju srečujejo homoseksualno in biseksualno usmerjene osebe, načeloma ne razlikujejo od izbir heteroseksualnih oseb.

Zaradi naraščajoče pestrosti obrazcev spolnega vedenja v sodobnih zahodnih družbah je bolj smiselno govoriti o spolnostih kot o spolnosti. Vendar to ne pomeni, da imajo vse enako družbeno težo, kajti »spolnosti so hierarhično organizirane, tako da so določene oblike dominantne, druge pa podrejene in marginalizirane« (Weeks in sod. 2003: 6). Ne glede na njihovo družbeno (ne)pomembnost so vse spolne izbire izpostavljene istim splošnim družbenim omejitvam. Naravo teh omejitev je možno razbrati tudi iz Baumanove in Giddensove razprave. Oba sicer ugotavljata, da je za sodobno spolnost značilen presežek izbir, vendar Giddens hkrati poudarja, da preostanki neenakosti med spoloma lahko resno ogrozijo odprto intimno komunikacijo, po Baumanu pa postmoderna kultura spolnim akterjem postavlja protislovne zahteve, saj jim nalaga iskanje spolnega užitka, vendar pa jim to z zahtevo po upoštevanju avtonomije spolnih partnerjev vsaj deloma tudi prepoveduje. To kaže, da temeljna družbena omejitev, s katero se srečujejo vse sodobne spolne izbire, izhaja iz zahtev, ki jih postavlja »kult človeka«.

Natančnejši pregled družbenih omejitev, ki v današnjih zahodnih družbah strukturirajo spolne aktivnosti, bi pokazal, da na spolne izbire poleg makro družbenih dejavnikov, kot so družbene vrednote in norme ter družbene neenakosti, vplivajo tudi socialna omrežja, v katere so vključeni spolni partnerji (npr. prijatelji in sorodniki), pa tudi dejstvo, da ljudje skušajo svoje spolne želje uresničiti v odnosu do partnerjev, ki imajo prav tako svoje spolne preference in so zmožni presoditi, katere spolne aktivnosti in kakšen odnos s spolnim partnerjem so za njih najbolj zadovoljujoči (Laumann in dr. 2000: 5–24). To pa pomeni, da izbire pri spolnem delovanju tudi v družbah s permisivno spolno moralo nikakor niso povsem individualne in situacijske, ampak je v njih mogoče razbrati določeno stopnjo reda in predvidljivosti.

Zaradi visoke pestrosti spolnega vedenja v sodobnih zahodnih družbah so celo idealnotipske opredelitve »moderne« ali »postmoderne« spolnosti zelo tvegane. Za vsako opredelitev se lahko hitro izkaže, da se nanaša le na eno od možnih tipičnih izbir. Če velja, da je spolnost mogoče le opisati, ne pa definirati (Dannecker 2003: 10), potem je to posebej očitno pri spolnosti v sodobnih zahodnih družbah. Vendar pa je tudi v teh družbah možno določiti vsaj skupni okvir spolnih izbir. Kot smo že nakazali, se z našega vidika zdi utemeljena trditev, da spolnih aktivnosti ne usmerja več morala spolnih dejanj, pač pa »interakcijska morala ali morala pogajanj« (Schmidt 1995: 10; Weeks 2003: 84) oziroma »morala soglasja« (Sigusch 1998: 353). Če je za restriktivno spolno moralo veljalo, da je temeljila na bolj ali manj jasnem razlikovanju med družbeno sprejemljivimi in nesprejemljivimi spolnimi aktivnostmi in odnosi med spolnimi partnerji, pa permisivna morala ureja le način komunikacije med spolnima

partnerjema oziroma partnerji. V skladu s »kultom človeka« ta morala postavlja, da so družbeno sprejemljive le tisti vrste spolne komunikacije, ki spolnim partnerjem omogočajo, da ohranijo svojo avtonomijo oziroma – če se ji začasno odrečejo – da to storijo prostovoljno. Z vidika interakcijske morale skoraj nobena od možnih spolnih aktivnosti ni vnaprej označena kot družbeno nesprejemljiva. Deviantna so le tista spolna dejanja, ki temeljijo na dominaciji enega partnerja nad drugim. Z drugimi besedami, v svetu dogovorne spolnosti so družbeno sprejemljive vse spolne aktivnosti in partnerski odnosi, glede katerih se strinjata spolna partnerja oziroma partnerji. Neposredni posledici te spolne morale sta pluralizacija spolnih življenjskih stilov, še bolj pa spremenjeno doživljanje spolnih aktivnosti in odnosov, tako heteroseksualnih kot homoseksualnih (Dannecker 2003: 13–14).

Družbena pričakovanja, ki usmerjajo spolne aktivnosti v sistemsko visokodiferenciranih družbah, se v temelju ne razlikujejo od pričakovanj, ki urejajo človeško delovanje na drugih družbenih področjih. Pri tem je treba upoštevati, da vsako družbeno področje zahteva specifično konkretizacijo »kulta človeka« in z njim povezanih družbenih norm ter da se družbe, ki jih označujemo kot sodobne zahodne družbe, tudi v sistemskem pogledu med seboj v marsičem razlikujejo. Zato je splošna opredelitev značilnosti sodobne zahodne organiziranosti spolnosti lahko le izhodišče za raziskovanje konkretnih spolnih kultur in njihovih specifičnosti. Posebej pa se zdi zanimivo vprašanje, ali se je mogoče s teh teoretskih izhodišč uspešno lotiti raziskovanja organiziranosti spolnosti v družbah, ki jih ni možno v vseh pogledih šteti za moderne. S tem vprašanjem se bomo ukvarjali v nadaljevanju, kjer bomo skušali s pomočjo ugotovitev iz tega in prejšnjega razdelka osvetliti nekatere značilnosti organiziranosti spolnosti v nekdanjih evropskih socialističnih družbah.

5 (Post)socialistične družbe in njihova spolnost

Če so za moderne družbe značilni individualizem, diferenciacija, racionalnost, ekonomizem in globalizacija, potem je težko oporekati trditvi, da so bile evropske socialistične družbe svojevrstna kombinacija tradicionalnih, modernih in kvazimodernih sestavin (Sztompka 1994: 137). Možnosti individualizacije so bile v teh družbah močno omejene z zahtevo po podrejanju individualnih ciljev kolektivnim, zato se je individualizem pogosto pojavljal le kot odpor na kolektivizem in ni vključeval samoomejujoče zahteve po spoštovanju avtonomije drugih. Poudarjanje kolektivizma se je izražalo tudi v omejevanju in negativnem sankcioniranju diferenciacije življenjskih stilov. Podobno je bilo z racionalizacijo družbenega delovanja. Ideološki cilji, h katerim so bili – vsaj deklarativno – naravnani socialistični sistemi, so ovirali racionalizacijo na ključnih družbenih področjih (prim. Adam 1989). V teh okoliščinah sta bila mnogo bolj zaželeni lojalnost režimu kot samostojnost in inovativnost. Če se je takšno delovanje vendarle pojavljalo, je pogosto imelo značilnost »parazitske inovativnosti« (Marody v Sztompka 2004: 247), tj. bolj ali manj pragmatične prilagoditve na omejitve, ki jih je ljudem postavljal avtoritarni režim. Na sistemski ravni je diferenciacijo, tj. osamosvajanje in specializacijo posameznih družbenih področij, močno omejevala dominantna vloga

političnega podsistema, ki je skušal obvladovati in usmerjati druge družbene pod sisteme. V primerjavi z družbami »brez vrha in centra« so imele socialistične družbe jasno prepoznaven center v političnem podsistemu, ki si je pripisoval zmožnost spodbujanja in usmerjanja družbenih sprememb, dejansko pa jih je z dušitvijo družbene diferenciacije zaviral (Bernik 1997: 17–18).

Ta oris značilnosti socialističnih sistemov vsebuje le nekatere splošne značilnosti večine evropskih socialističnih družb, ob strani pa pušča, da so med njimi obstajale znatne razlike. Ker bomo razlikam med temi družbami posvečali malo pozornosti, bomo imeli zaradi njihove precejšnje podobnosti v nadaljevanju pred očmi le srednjeevropske socialistične oziroma postsocialistične družbe. Izhajajoč iz razprave o organiziranosti spolnosti v zahodnih družbah, bomo skušali postaviti nekaj splošnih trditev o značilnostih tega področja v teh socialističnih družbah in njihovih zgodovinskih naslednicah.

Ker so bile socialistične družbe le delno modernizirane, bi moral biti zanje značilen – tako v primerjavi z zahodnimi družbami kot z drugimi področji v socialističnih družbah – izraziti »zaostanek« pri modernizaciji spolnosti. Ta ideja je jasno izražena v tezi o »zapozneli modernizaciji« spolnosti v (post)socialističnih družbah (Schmidt 1993: 7), s katero so nemški raziskovalci skušali pojasniti razlike v spolnem vedenju mladostnikov v Vzhodni in Zahodni Nemčiji, brez večjih omejitev pa jo je mogoče aplicirati na druge evropske (post)socialistične družbe. Po tej tezi naj bi se v postsocialističnih družbah spolnost modernizirala po zahodnoevropskem zgledu šele potem, ko se bodo dokončno modernizirala ključna družbena področja. To naj bi tudi pomenilo, da bo treba v postsocialističnih družbah še razmeroma dolgo čakati na spremembe, ki se na področju spolnosti dogajajo v zahodnih družbah.

Teza o »zapozneli modernizaciji« temelji na predpostavki o visoki podobnosti spreminjanja spolnosti v (post)socialističnih družbah in zahodnih družbah. Če je bil za zahodni svet značilen časovni razkorak med izoblikovanjem družbenih okoliščin, ki so omogočale modernizacijo spolnosti, in njeno dejansko modernizacijo, naj se temu razkoraku ne bi mogle izogniti tudi nekdanje socialistične družbe. Pri presoji utemeljenosti te trditve je treba upoštevati zlasti dejstvo, da so bile evropske socialistične družbe vsaj v nekaterih pogledih modernizirane. To se je med drugim kazalo v visoki stopnji industrializacije in z njo povezani urbanizaciji (ki sta bili doseženi v razmeroma kratkem času), v visoki zaposlenosti žensk in dostopnosti zdravstvenih storitev, na kulturnem področju pa zlasti v naraščajoči ravni izobraženosti prebivalstva in v zmanjševanju družbenega vpliva religije. Modernizacijski primanjkljaji so bili najbolj očitni v nedemokratični naravi političnega sistema in v njegovih ambicijah po obvladovanju drugih družbenih področij, v zanemarljivi vlogi trga pri regulaciji ekonomskih procesov in v nizki stopnji ali celo odsotnosti kulturne pluralnosti. Poleg tega so se nemoderne značilnosti kazale tudi v organiziranosti vsakdanjega življenja (prim. Sztompka 1993). Ob upoštevanju teh dejstev je mogoče trditi, da so v socialističnih družbah obstajale tako okoliščine, ki so spodbujale modernizacijo spolnega vedenja in spolne kulture, kot tudi okoliščine, ki so te spremembe zavirale. Zato je organiziranost spolnosti v (post)socialističnih družbah težko pojasniti zgolj s tezo o zapozneli modernizaciji.

Podporo za trditve o omejeni pojasnjevalni moči teze o zapozneli modernizaciji je mogoče najti tudi v rezultatih – sicer maloštevilnih – empiričnih raziskav spolnega vedenja v socialističnih družbah. Raziskave, ki so bile opravljene v bivši Vzhodni Nemčiji, ne kažejo, da je mogoče vzorce spolnega vedenja v tej državi – še zlasti v primerjavi z Zahodno Nemčijo – preprosto označiti kot »zapoznelo moderne«. Že v sedemdesetih letih je bilo mogoče v teh raziskavah najti dokaze za »tendence pluralizacije in individualizacije spolnosti ter za spreminjanje spolne morale, ki se je kazala tudi v ločitvi spolnih odnosov in institucije poroke ter v večji spolni odprtosti« (Starke in Weller 2000: 152). Ob razlikah, ki so izvirale predvsem iz različnosti političnih sistemov v obeh Nemčijah (npr. odsotnost družbenih gibanj, ki bi se zavzemala za spremembe na področju spolnosti in neznatna komercializacija tega področja v Vzhodni Nemčiji), je vendarle obstajala podobnost med obrazci spolnega vedenja v obeh državah (prim. Weller 1991). Podobno sliko je pokazala tudi raziskava vstopanja v aktivno spolno življenje v sedmih postsocialističnih državah, saj so v tem pogledu razlike med postsocialističnimi in zahodnimi državami mnogo manjše, kot jih sugerira teza o zapozneli modernizaciji (prim. Bernik in Hlebec 2003). V nekaterih postsocialističnih državah (zlasti na Češkem in v Sloveniji) je delež mladostnikov, ki so imeli prvi spolni odnos pred sedemnajstim letom, celo bolj podoben temu deležu v skandinavskih kot južnoevropskih državah (Schmidt 2004a: 315). To kaže, da v obrazcih spolnega vedenja med posameznimi državami, tako zahodnimi kot postsocialističnimi, obstajajo znatne razlike in da ni možno govoriti o enotnem vzorcu niti »zahodne« niti postsocialistične spolnosti. Celó za ruski del nekdanje Sovjetske zveze naj bi bili v zadnjih desetletjih socializma na področju spolnosti značilni podobni trendi kot v zahodnih državah. Razlika je bila le v tem, da so spremembe v Rusiji »zaradi političnih in ideoloških omejitev v glavnem potekale 'na skrivaj'« (Chervyakov in Kon 2000: 120).

Rezultati teh raziskav govorijo v prid trditvi, da razmere v socialističnih družbah, ki smo jih opisali kot neobičajno kombinacijo modernega in tradicionalnega, sprememb na področju spolnosti niso spodbujale, vendar jih tudi niso onemogočale. Z drugimi besedami, srednjeevropske socialistične družbe so bile zaradi nekaterih svojih strukturnih značilnosti »dovolj« moderne, da so odpirale možnost modernizacijskih sprememb v organiziranosti spolnosti. Neposredno pa so na spreminjanje spolnosti v socialističnih družbah najverjetneje vplivali kulturni tokovi, tj. kompleks spontan in težko opaznih sprememb na področju vrednot in norm, ki so se pojavile v šestdesetih letih. Strukturno ozadje teh sprememb je bil prehod od asketskega socializma k družbi z nekaterimi hedonističnimi potezami (prim. Feher 1982). Ta prehod je bil povezan z dejstvom, da si socialistični režimi niso več mogli pridobivati podpore prebivalstva zgolj z obljubljanjem »dobre« družbe, ampak je bila njihova prihodnost vse bolj odvisna od zagotavljanja določene ravni ekonomske blaginje. S tem so socialistične družbe postopoma dobile vsaj nekaj značilnosti potrošniških družb (Judt 2007: 486–489). To pomeni, da so se vsaj v srednjeevropskih socialističnih družbah v šestdesetih in začetku sedemdesetih let dogajale nekatere kvalitativno podobne, vendar pa mnogo manj intenzivne spremembe kot v zahodnih družbah.

Trditev o kvalitativni podobnosti sprememb še posebej velja za takratno Slovenijo, ki je bila zaradi razmeroma visoke odprtosti jugoslovanskega režima razmeroma močno izpostavljena vplivu zahodnih kulturnih tokov. Pomembna je bila tudi – vsaj občasna – tolerantnost do družbenih gibanj, ki so imela svojo podlago zlasti v kulturnih spremembah in so hkrati spodbujala te spremembe. Zato premiki na področju spolnosti v Sloveniji niso bili zgolj spontani in nezavedni, ampak so jih deloma spodbujala in usmerjala ohlapno organizirana in maloštevilna, vendar odmevna družbena gibanja. Čeprav so se zametki alternativnih gibanj pojavili že v šestdesetih letih, so ta gibanja, med njimi tudi feministično, gejevsko in lezbično, zaznamovala zlasti osemdeseta leta (Vodopivec 2007: 475–459). Zato se zdi utemeljena trditev, da so v Sloveniji obstajale številne okoliščine in dejavniki, ki so od šestdesetih let prejšnjega stoletja omogočali spreminjanje spolnosti v smeri, ki se je v glavnem ujemala s trendi, ki so prevladovali v zahodnih družbah.

Vendar se trditev o kvalitativno podobnih spremembah na področju spolnosti v »vzhodnih« in »zahodnih« družbah nanaša le na dejstvo, da je v obeh tipih družb prišlo do strukturnih sprememb, ki so odprle prostor za transformacijo spolnosti, izrabo tega prostora pa je omogočilo predvsem spremenjeno kulturno ozračje. Zaradi njihove kulturne pluralnosti so bile v zahodnih družbah spremembe na področju spolnosti »glasnejše, bolj javne in diskurzivne« (Starke in Weller 2000: 154) kot v socialističnih družbah. To je tudi pomenilo, da so bile te spremembe v socialističnih družbah bolj poredko in manj sistematično predmet družbene ter individualne refleksije kot v zahodnih družbah. Vseeno pa je možno trditi, da so vsaj srednjeevropske postsocialistične družbe od svojih zgodovinskih predhodnic »podedovale« organiziranost spolnosti, ki je v glavnih značilnostih podobna organiziranosti tega področja v zahodnih družbah.

5 Mistifikacija demistificirane spolnosti

Če je spreminjanje spolnosti v sodobnih družbah mogoče pojasniti z dokaj tradicionalnimi sociološkimi pojmi individualizacije, pluralizacije in racionalizacije, potem je treba tem pojmom dodati še Webrovo odčaranje sveta. Ker spolne aktivnosti vse bolj temeljijo na preudarnih individualnih izbirah, naj bi tudi s tega področja izginjale »skrivnostne, neobvladljive sile« (Weber 1986: 264). Zato ni naključje, da je v sodobnih razpravah o spolnosti pogosto govor o demistifikaciji spolnosti, tj. o tem, da je s spolnostjo »možno upravljati, ji pripisati velik ali majhen pomen ter pragmatično in učinkovito izračunati z njo povezane stroške in koristi« (Schmidt 2004: 164). Nekdaj skrivnostno in neobvladljivo spolnost je zamenjala »samodisciplinirana in samooptimizirana spolnost«, ki jo V. Sigusch (1998: 355) vidi kot »osiromašeno spolnost«. Ta opis sodobne spolnosti je mogoče dopolniti s parafraziranjem Webrove trditve, da moderni človek, »ki je izpostavljen neprestani bogatitvi civilizacije z mišljenjem, znanjem in problemi, lahko postane 'utrujen od življenja', ne pa 'sit življenja'« (Weber 1986: 265). Sodobna družbena organiziranost spolnega življenja, ki od posameznika zahteva visoko iniciativnost in domiselnost, hkrati pa hladen preudarek in samodisciplino, prej vodi v »utrujenost od spolnosti« kot k zadovoljstvu s spolnostjo.

Z nekaj ironije bi bilo mogoče trditi, da se spoznanje o demistifikaciji spolnosti ni resno dotaknilo tistih družboslovcev, ki spremembe v sodobni spolnosti obravnavajo kot prelom z (dosedanjo) moderno organiziranostjo spolnosti in nastajanje visokomoderne ali postmoderne spolnosti. Spolnost namreč vidijo kot področje, kjer se (še vedno) dogajajo nenadne in hitre spremembe, tj. nove seksualne revolucije. Zanje spolnost ostaja nadvse skrivnosten in vznemirljiv predmet družboslovnega raziskovanja. V tem članku smo skušali pokazati, da imajo te »mistificirane« obravnave spolnosti vsaj dve skupni značilnosti. V teoretskem pogledu je zanje značilno, da se le malo ozirajo na sociološko teoretsko tradicijo, še zlasti na klasične razlage evropske modernizacije. Zato spreminjanja spolnosti ne obravnavajo kot dolgoročen proces, ki je (bil) hkrati povezan z modernizacijo drugih družbenih področij in ločen od nje. Ta zožena teoretska in časovna perspektiva jim omogoča, da posledice procesov, ki (tudi) na področju spolnosti tečejo že dolgo časa, razglašajo za enkratne in revolucionarne. Njihova druga značilnost pa je podcenjujoč odnos do rezultatov empiričnih raziskav spolnega vedenja. Kljub temu da poudarjajo kompleksnost sodobnih družb, spolnosti ne obravnavajo kot visokosamoreferenčno družbeno področje, ampak značilnosti tega področja in njegovo spreminjanje izpeljujejo iz svojega razumevanja dinamike visokomodernih ali postmodernih ali »fluidnih« družb. Zato so njihove razprave bolj ali manj neobčutljive za argumente, ki temeljijo na rezultatih empiričnih raziskav. Prepričljivost njihovih razlag pa je v veliki meri odvisna prav od te neobčutljivosti. Upoštevanje rezultatov raziskav, ki kažejo, da se družbena organiziranost spolnosti mnogo pogosteje spreminja postopno kot revolucionarno, bi za teorije nove spolne revolucije lahko imelo nezaželene »demistificirajoče« posledice.

Pomislike glede veljavnosti »mistificiranih« razlag spreminjanja spolnosti v sodobnih družbah je možno zavrnilo z argumentom, da imajo te razlage visoko odmevnost, ki pogosto ni omejena zgolj na znanstveno javnost. Vendar ta argument ni zelo prepričljiv. Visoka odmevnost je lahko znak njihove kulturne relevantnosti, ne more pa biti tudi samoumeven pokazatelj njihove spoznavne učinkovitosti. Bolj se zdi prepričljiva razlaga, da sta tako njihova kulturna kot znanstvena odmevnost močno povezani z dejstvom, da so te razprave zgledni primeri – če ironično parafraziramo Baumana – »postmoderne rabe sociologije«. Zanj je značilno, da je visoka odmevnost eden njenih poglavitnih ciljev. Če je razpravam o novi seksualni revoluciji z raziskovalnega vidika mogoče očitati marsikatero pomanjkljivosti, jim nikakor ni mogoče očitati podcenjevanja zahteve po »maksimalnem učinku in hitrem zastaranju« (Steiner v Bauman 1998: 27). Upoštevanje te zahteve pa v sodobnih družbah odločilno vpliva na privlačnost tako materialnih kot nematerialnih proizvodov, tudi družboslovnih razprav.

Literatura

- Adam, Frane (1989): Deformirana modernizacija – (realni) socializem med tradicijo in modernostjo. *Družboslovne razprave*, VI (7): 19–30.
- Bauman, Zygmunt (1999): On postmodern uses of sex. *Theory, Culture & Society*, 15 (3–4): 19–33.

- Bauman, Zygmunt (2003): *Liquid love. On the frailty of human bonds*. Cambridge: Polity Press.
- Bernik, Ivan (1997): *Dvojno odčaranje politike*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Bernik, Ivan, in Hlebec, Valentina (2003): *Erste sexuelle Erfahrungen von Jugendlichen in sieben postsozialistischen Ländern: eine Vergleichsstudie*. *Zeitschrift für Sexualforschung*, 16 (3): 232–248.
- Chervyakov, Valeriy, in Kon, Igor (2000): *Sexual revolution in Russia and the tasks of sex education*. V J. Moatti in dr. (ur.): *AIDS in Europe*: 119–154. London: Routledge.
- Dannecker, Martin (2003): *Sexualität im Wandel*. *AIDS Infothek*, 15 (1): 10–19.
- Durkheim, Emil (1992): *Samomor. Prepoved incesta in njeni izviri*. Ljubljana: *Studia humanitatis*.
- Engels, Friedrich (1975): *Izvor družine, privatne lastnine in države*. V K. Marx, F. Engels: *Izbrana dela*. V. zvezek: 201–399. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Ericksen, Julia, in Steffen, Sally A. (1999): *Kiss and tell. Surveying sex in the 20th century*. Cambridge MA: Harvard Press.
- Feher, Ferenc (1982): *Paternalism as a mode of legitimation in Societ-type societies*. V T. H. Rigby in F. Feher (ur.): *Political legitimation in Communist states*: 64–81. London: Macmillan.
- Giddens, Anthony (1991): *Modernity and self-Identity. Self and society in the late modern age*. Stanford: Stanford University Press.
- Giddens, Anthony (2000): *Preobrazba intimnosti*. Ljubljana: *cf.
- Haavio-Mannila, Elina, in dr. (2002): *Sexual Lifestyles in the Twentieth Century*. London: Palgrave.
- Huges, John A. (1995): *Understanding classical sociology. Marx, Weber, Durkheim*. London: Sage Publications.
- Jamieson, Lynn (1998): *Intimacy. Personal relationships in modern societies*. Cambridge: Polity.
- Johnson, Anne M., in dr. (1994): *Sexual attitudes and lifestyles*. Oxford: Blackwell Scientific Publications.
- Judt, Tony (2007): *Povojna Evropa. Prva knjiga*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kinsey, Alfred C., in dr. (1948): *Sexual behavior in human male*. Bloomington: W. B. Saunders.
- Laumann, Edward O., in dr. (1994): *The Social Organisation of Sexuality*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Luhmann, Niklas (1981): *Politische Theorie im Wohlfahrtstaat*. München: Olzog Verlag.
- Lukes, Steven (1988): *Emile Durkheim. His Life and Work*. London: Penguin Books.
- Marx, Karl (1968): *Obdobje ekonomskega formiranja družbe*. V K. Marx in F. Engels: *Izbrana dela*. IV. zvezek: 47–99. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl, in Engels, Friedrich (1971): *Manifest Komunistične stranke*. V K. Marx in F. Engels: *Izbrana dela*. II. zvezek: 567–631. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- McLaren, Angus (1999): *Twentieth-century sexuality. A History*. Oxford: Blackwell.
- Michael, Robert T., in dr. (1995): *Sex in America*. Boston: Little, Brown.
- Schmidt, Gunter (1995): *Commentary: Emancipation and social change in heterosexual relationships*. *Journal of Psychology and Human Sexuality*, 7 (3): 7–20.
- Schmidt, Gunter (1998): *Sexuality in late modernity*. *Annual Review of Sex Research*, 9: 224–241.
- Schmidt, Gunter (ur.) (1993): *Jugendsexualität. Sozialer Wandel, Gruppenunterschiede, Konfliktfelder*. Stuttgart: Enke.

- Schmidt, Gunter (2004): *Das neue Der Die Das. Über die Modernisierung der Sexuellen*. Gießen: Psychosozial-Verlag.
- Schmidt, Gunter (2004a): Zur Sozialgeschichte der Jugendsexualität in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts. V B. Claudia in T. Walter (ur.): *Von Lust und Schmerz. Eine historische Anthropologie der Sexualität*: 313–325. Köln: Böhlau Verlag.
- Schmidt, Gunter, in dr. (2006): *Spätmoderne Beziehungswelten*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Sigusch, Volkmar (1998): The neosexual revolution. *Archives of Sexual Behavior*, 27 (4): 331–359.
- Sigusch, Volkmar (1998a): Kritische Sexualwissenschaft und die Große Erzählung vom Wandel. V G. Schmidt in B. Strauß (ur.): *Sexualität und Spätmoderne*: 3–16. Stuttgart: Enke Verlag.
- Sigusch, Volkmar (2001): Lean sexuality: On cultural transformations of sexuality and gender in recent decades. *Sexuality & Culture*, 5 (2): 23–56.
- Starke, Kurt, in Weller, Konrad (2000): Studentensexualität im Wandel der Zeiten. V P. Pasternack in dr. (ur.): *Stud. ost 1989–1999. Wandel von Lebenswelt und Engagement der Studierenden in Ostdeutschland*: 147–167. Leipzig: Akademische Verlaganstalt.
- Sztompka, Piotr (1993): Civilisational incompetence: The trap of post-communist societies. *Zeitschrift für Soziologie* 22 (2): 85–95.
- Sztompka, Piotr (1994): *The sociology of social change*. Oxford: Blackwell.
- Švab, Alenka (2000): Nova intimna razmerja? Zasebnost in intimnost v pozni modernosti. V A. Giddens: *Preobrazba intimnosti*: 205–227. Ljubljana: *cf.
- Vodopivec, Peter (2007): *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*. Ljubljana: Modrijan.
- Weber, Max (1986): *Metodologija društvenih nauka*. Zagreb: Globus.
- Weber, Max (1988): *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Weeks, Jeffrey (2003): *Sexuality*. London: Routledge.
- Weeks, Jeffrey, in dr. (ur.) (2003): *Sexualities and society. A reader*. Cambridge: Polity.
- Weller, Konrad (1991): *Das Sexuelle in der deutsch-deutschen Vereinigung*. Leipzig: Forum.
- Willke, Helmut (1993): *Sistemska teorija razvitih družb*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Naslov avtorja:

prof. dr. Ivan Bernik

Fakulteta za družbene vede

Univerza v Ljubljani

Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana

e-mail: ivan.bernik@fdv.uni-lj.si